

ALKUKATSAUS LAPSENKIELEN ESI- JA VARHAISMORFOLOGIAAN

LYHYEN JA PITKÄN LOPPUVOKAALIN SEKÄ VARTALONVAIHTELUIDEN IKONISUUTTA

JOHDATUSTA ESI- JA VARHAISMORFOLOGIAAN

un tutkitaan lapsenkielen esimorfologiaa¹, tutkimuskohteena ovat lapsen aivan ensimmäiset, vielä diffuusin jäsentymättömät morfosyntaktiset keinot. Esimorfologian tutkiminen on sikäli haasteellista, että näin aikaista kielen kehityksen vaihetta on vaikeaa tai mahdotonta lähestyä suoraviivaisesti aikuiskielen kategorioiden kautta, koska lapsi ei ole vielä alkanut varsinaisesti taivuttaa sanoja — hän operoi kokonaisilla sanahahmoilla, joita omaksuu ympärillään puhuttavasta kielestä aluksi jakamattomina kokonaisuuksina.

Lapsen aivan ensimmäiset kielelliset ilmaukset ovat analysoimattomien äännejaksojen toistoja: lapsi oppii tunnistamaan tiettyjä puheen virrassa kuulemiaan äännejonoja ja

---

¹Lapsenkielen tutkimuksessa on viime vuosina otettu käyttöön termipari *premorphology* ja *protomorphology* (mm. Dressler ja Karpf 1995, Dressler ja Kilani-Schoch 1996, Gagarina 1996a ja 1996b, Gillis 1996, Voeykova 1996); suomennan nämä termit esi- ja varhaismorfologiaksi. Lapsenkielen esi- ja varhaismorfologian tutkimiseksi on käynnistynyt kansainvälinen tutkimushanke, jota professori W. Dressler koordinoi ja joka kohdistuu yli kahteenkymmeneen kieleen; suomi ei ole ollut alusta asti mukana, mutta tarkoituksenani on alkaa kartoittaa suomen kielen esi- ja varhaismorfologiaa ja yrittää saada suomi yhdeksi tutkittavista kielistä.

jäljittelee kuulemaansa. Pysyvyyden eli konstanssin havaitsemiskyky avaa lapselle pääsyn kieleen, kun hän pystyy hahmottamaan usein toistuvia äännejonoja, ja vähitellen hänen oma tuottamiskykynsä kehittyy. Aluksi lapsen puheessa ei kuitenkaan ole aikuiskielistä taivutusmorfologiaa: taivutus ei ole itsenäistynyt mm. leksikosta, ja esiintyy aikuissuomen kannalta erikoisia morfologisia operaatioita, esimerkiksi reduplikaatiota (ks. alalukua Reduplikaatio s. 198).

Esimorfologialla tarkoitetaan vaihetta, jossa lapsi opettelee valikoivasti (tästä valikoivuudesta luvussa Esimorfologisten keinojen luonteesta ja ikonisuudesta s. 197) aikuiskielen muotoja suoraan analysoimattomina kokonaisuuksina, suosii ikonisia keinoja sekä käyttää myöhempien, aikuiskielen mukaisten morfologisten keinojen edeltäjiä. Näihin myöhemmän kieliopillisen morfologian edeltäjiin kuuluu varsinkin reduplikaatio, ja niihin voi erityisesti suomen osalta nähdäkseni lukea sellaisen morfofonologisten vartalonvaihteluiden alustavan harjoittelun, että lapsi ei vielä käytä suffikseja vaan ilmaisee täsmentämätöntä obliikvisijaisuutta pelkän vartalonvaihtelun avulla. Esimorfologiselle vaiheelle ominaista on ikonisuus eli kuvanomaisen vastaavuus kielellisen keinon ja kielenulkoisen todellisuuden välillä.

Varhaismorfologialla tarkoitetaan vaihetta, jossa kieliopillinen, etenkin morfologinen produktiivisuus käynnistyy; tässä vaiheessa esiintyvät ensimmäiset lapsen omat analogiamuodostet ja ensimmäiset taivutuksen umpikujat, kun lapsi alkaa käyttää kielen keinoja luovasti ja soveltaa omia sääntöjään, joista osa jää hyvinkin lyhytaikaisiksi. Vasta esi- ja varhaismorfologian jälkeen on vuorossa produktiivinen ja itsenäisiin alajärjestelmiin (mm. nominin- ja verbintaivutus, sananmuodostus) jakautunut morfologia, joka jäsentyy koko morfosyntaktisen järjestelmän osaksi.

Vaikka esimorfologisessa vaiheessa ei vielä erotukaan varsinaista aikuiskielen mukaista taivutusta, lapsi käyttää puheessaan sellaisia keinoja, joiden avulla hän alustavasti harjoittelee taivutusta. Suomea ensikielenään opettelevan lapsen esimorfologisiin keinoihin voi nähdäkseni lukea lyhyen ja pitkän loppuvokaalin välisen opposition, reduplikaation ja eräät vartalonvaihtelut. Tässä yhteydessä en yritä kartoittaa tyhjentävästi suomalaislapsen esimorfologisia keinoja, sillä en pidä tällaista kartoitusta vielä mahdollisena, koska aiheesta ei ole ehditty tehdä juuri lainkaan pohjatyötä. Kaikkiaan lapsenkielen tutkiminen on joskus vaikeaa toiseuden kohtaamista, mikä näkyy esimerkiksi siinä, että lapsen aikuiskielestä eroavaan, alati muuttuvaan ja jatkuvasti kehittyvään järjestelmään kuuluvia erikoismuotoja leimataan kärkkäästi »virheiksi».

Tässä artikkelissa tarkastelen ensin tärkeää suomen esimorfologian ilmiötä, vartalonloppuisen lyhyen ja pitkän vokaalin vaihtelua. Käsittelen sitä aluksi teoreettiselta kannalta ja teen sitten empiirisen katsauksen. Artikkelin lopussa käsittelen muita esimorfologisia keinoja sekä lyhyesti varhaismorfologiaa, jota aion toisessa yhteydessä käsitellä laajasti.²

²Tämä artikkeli on perusteellisemmaksi ja laajemmaksi muokkaamani versio esitelmistä, jotka pidin 15.5.1996 Turussa Jorma ja Kirsti Toivaisen järjestämässä suomalaiskielten omaksumisen tutkimushankkeen V seminaarissa ja 24.5.1996 Helsingissä kielitieteen päivillä. Lisäksi olen luennoinut aiheesta Tampereella (lukuvuonna 1996–97), Tukholmassa (marraskuussa 1996), Helsingissä (joulukuussa 1996), Jyväskylässä (tammikuussa 1997) ja Wienissä (maaliskuussa 1997); olen kiitollinen näissä yhteyksissä saamastani palautteesta niin monelle, etten edes yritä tässä mainita nimiä. Riitta Korhosta tahdon kuitenkin nimeltä mainiten kiittää niistä kommentista, joita hän esitti tämän artikkelin erään käsikirjoitusversion luettuaan.

ESIMORFOLOGISTA LYHYEN JA PITKÄN LOPPUVOKAALIN VAIHTELUA

OPPOSITION -V : -VV IKONINEN VOIMA

Lapsi omaksuu ensimmäiset ilmauksensa³ toisilta kuulemastaan puheen virrasta analysoimattomina kokonaisuuksina. Nämä ilmaukset, enimmäkseen yhden sanan mittaiset, ovat diffuuseja kokonaihahmoja, eivät siis vielä sellaisia tietoisesti koostettuja sananmuotoja, joissa puhuja ajattelisi käyttävänsä pääteaineksia. Sellaisissa lapsen varhaisissa sanahahmoissa kuin *lisää*, *puuvoo* ja *vettä* vartalonmuodostus ja suffiksien liittäminen eivät siis ole eriytyneet itsenäisiksi järjestelmikseen, ja siksi tällaisia varhaisia sanoja ei oikein voikaan pitää varsinaisina taivutusmuotoina: on vielä matkaa siihen, että lapsi alkaa jäsentää taivutusjärjestelmää.

Suomea ensikielenään opettelevan lapsen puheessa alkaa jo ensimmäisten sanojen joukossa esiintyä kahta tyyppiä: toisaalta sellaisia sanahahmoja, jotka päättyvät lyhyeen vokaaliin, toisaalta sellaisia, joiden lopussa on pitkä vokaali. Jälkimmäisiin kuuluu mm. muotoja, joiden mallina on lapsen kuulemia aikuiskielen nominien partitiiveja ja verbien indikatiivin 3. persoonan preesensmuotoja (näitä lapsen varhaisia muotoja olisi kuitenkin ennen aikaista pitää varsinaisina partitiiveina tai indikatiiveina, koska muodot ovat osiinsa jäsentymättömiä kokonaisuuksia). Vaikka foneettista horjuntaa esiintyykin niin, että pitkä vokaali ei aina äänny täyspitkänä (kuten se ei aina äänny aikuispuheessakaan), erottuu kuitenkin pyrkimys lyhyen ja pitkän loppuvokaalin väliseen oppositioon.

Huomiota ansaitsee se, että suomea ensikielenään opetteleva lapsi jo näin varhain, ennen varsinaisen taivutuksen alkua, pyrkii erottamaan painottoman tavun pitkän ja lyhyen vokaalin, sillä erikielisten pikkulasten puheessa painottoman tavun pitkä vokaali on varsin harvinainen; sen tuottaminen vaatii artikulaatioponnistusta, ja usein pitkää vokaalia tavoitteleva lapsi ei onnistukaan tuottamaan ainakaan täyspitkää vokaalia. Miksi juuri suomalaislapsen kannattaa ponnistella ja pyrkiä artikulatorisesti näin vaativaan äännejaksoon? Ehkä siksi, että suomen kielessä sananloppuisella pitkällä vokaalilla on vahva semioottinen voima. Tämä viestinnällinen voima perustuu suomen morfosyntaksin osalta siihen, että monet suomen yleisimmistä suffikseista realisoituvat ainakin puhekielessä vokaalinpidentymänä — kyseessä on siis tärkeä taivutuskeino, jonka avulla lapsi voi tuottaa ainakin tietyt allomorfit monista keskeisistä taivutuskategorioista. Viestinnällisen voiman yleisempänä semioottisena perusteena on se ikonisuus, joka liittyy lyhyen ja pitkän vokaalin vaihteluun sananmuodon lopussa.⁴ Toivainen (1996a: 50) on todennut tästä ikonisuudesta, että pitkä vokaali on sellaisten ominaisuuksien kuva kuin keskeneräisyys, vajaus, jatkuvuus, osittaisuus — näitä kaikkia yhdistävä ominaisuus on: ei rajaa. Lyhyt vokaali puo-

³ Tarkoitan tässä sellaisia ilmauksia, jotka ovat yhteydessä aikuiskieleen; lapsen aivan ensimmäisiä toistuvia ääntelyitä, jotka eivät ole selvässä yhteydessä hänen myöhempään ensikieleensä, voi kutsua esim. varhaiskieleksi (Kauppinen 1981) tai esisanoiksi (Carter 1979, Ferguson 1976, Toivainen 1996b).

⁴ Oma kiinnostukseni tähän lapsenkielen varhaiseen lyhyen ja pitkän loppuvokaalin vaihteluun virisi talvella 1992–1993, kun seurasin tuolloin puolitoistavuotiaan tyttärenti kielenkäyttöä, ja pitkän etsimisen jälkeen löysin kiinnostukselleni lupaavan teoriapohjan helmikuussa 1996 osallistuessani Wienissä Wolfgang Dresslerin järjestämään ensikielen oppimisen työpajaan (workshop). Sananloppuiseen vokaalinpidentymään liittyvät ajatukseni ovat osoittautuneet hyvin samansuuntaisiksi Jorma Toivaisen ajatusten kanssa; saimme tilaisuuden puhua aiheesta Turussa 15.5.1996.

lestaan osoittaa ikonisesti rajan olemassaolon.

Tarkastelen seuraavassa yksityiskohtaisemmin sitä, millaista viestinnällistä voimaa sisältävät lapsen ensimmäiset lyhyeen ja pitkään vokaaliin päättyvät sananmuodot (tästedes lyhyesti: V- ja VV-muodot), lapsen aivan ensimmäiseksi käyttöönsä ottamat nominien ja verbien muodot.

Ikonisuus ilmenee V- ja VV-nominien erossa siten, että jaottomat kokonaisuudet (esim. elävät olennot ja kulkuvälineet) saavat ilmaisimekseen sanoja, jotka päättyvät lyhyeen, jakamattomaan vokaaliin, kun taas jaollisiin tarkoitteisiin (esim. ruokiin ja juomiin) viittaavien ainesanojen pitkä loppuvokaali heijastaa ikonisella tavalla jaollisuutta. Tällainen eronteko kehkeytyy lapsen puheeseen kuin luonnostaan: jaottomista kokonaisuuksista tarvitsee usein käyttää juuri nominatiiveja, jaollisista ainesanoista partitiiveja, ja lapsi sekä kuulee eniten että alkaa itse käyttää ensimmäisinä juuri näitä muotoja — analysoimattomina kokonaisuuksina, sellaisenaan toisten puheesta omaksuttuina. Mutta myös se, että tämä ero on niin ikoninen, nähdäkseni kannustaa lasta painottoman tavun pitkän vokaalin tuottamiseen: pitkä vokaali on tarkoitteen luonnetta kuvanomaisesti heijastava jaollisuuden merkki.

Verbien ensimmäiset muodot ovat suomenkielisen lapsen puheessa yleensä imperatiivin yksikön 2. persoona ja indikatiivin yksikön 3. persoona (ks. esim. Toivainen 1980: 33, 44). Huomionarvoista on, että muutamia poikkeuksia (supistumaverbit ja yksitavut) lukuun ottamatta lapsen ensimmäiset yksikön 2. persoonan imperatiivit päättyvät lyhyeen vokaaliin; preesensin yksikön 3. persoonan indikatiivit päättyvät aina pitkään vokaaliainekseen. Tähän moduseroon ei aikuiskielen näkökulmasta näytä kuuluvan ikonisuutta, mutta jos näkökulmaa avarretaan ottamalla huomioon se, että moduseroon liittyy ainakin lapsen kielenkäytössä useimpien verbiesiintymien yhteydessä aspektiero, voidaan huomata myös verbien ensimmäisten V- ja VV-tapausten ikonisuus. Tämän asian pohtimisen taustaksi tarvitaan kuitenkin *aspekti ennen aikamuotoa* (*aspect before tense*)-hypoteesin tarkastelua. Tämä hypoteesi koskee sitä, missä järjestyksessä lapset oppivat verbien taivutuskategorioita.

Tunnettu, aikoinaan kiistelty mutta monista eri kielistä kootun aineiston avulla toistuvasti vahvistusta saanut *aspekti ennen aikamuotoa* -hypoteesi⁵ voidaan esittää varman varovaisesti siinä muodossa, että lapsi oppii aspektin käytön joko ennen tempuksen käyttöä tai samaan aikaan sen kanssa; van Valin (1991) tarkastelee tätä hypoteesia RRG:n (role and reference grammar) valossa ja lisää tarkasteltaviin verbikategorioihin moduksen. Hänen mukaansa lapsi oppii — riippumatta siitä, mitä kieltä kuulee aikuisten ympärillään puhuvan — verbin eri taivutuskategorioista ensimmäisenä aspektin siitä syystä, että se on suoraan verbin ilmaisemaan toimintaan itseensä liittyvä operaattori. Joko samanaikaisesti tai tämän jälkeen lapsi oppii moduksen, jonka vaikutusala ulottuu itse verbin lisäksi sen argumentteihin, ja viimeisenä tempuksen, jonka vaikutusala on yhä laajempi: se on lause-tason operaattori. Tämä van Valinin esittämä *aspekti ennen aikamuotoa* -hypoteesin laajennus moduksetkin käsittäväksi näyttää sopivan erinomaisesti suomalaiseseen lapsenkieleen.

⁵ Hypoteesin esittivät ensin Antinucci ja Miller (1976) sekä Bloom, Lifter ja Hafitz (1980). Weist (1986) esitti puolasta aineistoa ja väitti, että hypoteesi olisi liian voimakas, mutta ei kuitenkaan voinut esittää yhtään tapusta, jossa tempuseroja esiintyisi ennen aspektieroja; Bloom ja Harner (1989) analysoivat Weistin tuloksia ja päätyivät siihen, että hänenkin aineistonsa tukee alkuperäistä hypoteesia.

Aspektin huomioonottaminen auttaa näkemään, miten V-imperatiivissa ja VV-indikaatiivissa ilmenee ikonisuutta. Lapsen ensimmäiset imperatiivit ovat nimittäin enimmäkseen sellaisista verbeistä, joiden ilmaisema tekeminen on hyvin selvärajaista, tiettyyn tulokseen johtavaa ja tuon tuloksen saavuttamisen jälkeen päättyvää, siis aspektiltaan terminatiivista eli perfektiivistä: ensimmäisiin imperatiiveihin kuuluu yleensä *anna*, *kato* 'siirrä katseesi', *ota*, *pese*, *tule* jne. Näissä verbin ilmaisemaa tekemistä tarkastellaan kuin ulkoa päin, rajattuna tapahtumana. Ensimmäisiin indikaatiiveihin sen sijaan kuuluu enimmäkseen sellaisia, joiden ilmaisema tekeminen on rajaamatonta: jatkuvaa tai toistuvaa, tiettyyn selvään lopputulokseen johtamatonta, siis aspektiltaan kursiiivista eli imperfektiivistä, kuten *hyppii*, *istuu*, *nukkuu* jne. Siten verbien ensimmäisiin lyhytvokaalisiin V-muotoihin liittyy selvä raja ('suorita antamisen, pesemisen tms. toimitus'), kun taas ensimmäisten pitkään loppuvokaaliin päättyvien verbinmuotojen ilmaisemalla tekemisellä ei ole vastaavaa rajaa. V-muotojen joukkoon liittyy myös varhain kieltomuoto (esim. Tuulikki 1;1 *ei luv* 'ei lue[ta] enää'), joka ilmaisee selvästi rajan. Yleensä tässä vaiheessa verbinmuodon V-loppuisuus liittyy siis rajattuuteen (perfektiiviseen l. terminatiiviseen aspektiin), VV-loppuisuus taas rajaamattomuuteen eli imperfektiiviseen aspektiin.

Aspekti heijastuu ikonisesti pitkän ja lyhyen loppuvokaalin vaihteluna myös silloin, kun lapsi ottaa käyttöön sen menneen ajan aikamuodon, jota on fennistiikassa totuttu kutsumaan imperfektiksi; nyttemmin sitä on alettu kutsua preteritiksi (kansainvälisesti yleistyvän käytännön mukaisesti), ja tätä termiä käytän myös tässä artikkelissa, sillä pitkään käytetty imperfekti-termi voisi aiheuttaa verbinmuotoja tarkastellessa väärinkäsityksiä, koska tätä termiä käytetään myös aspektin yhteydessä ja preteritin (eli ns. imperfektin) aspekti on nimenomaan perfektiivinen, siis imperfektiivisen vastakohta. Preteritin ilmaisema tekeminen on mitä selvärajaisinta, sillä sellaisissa lapsen varhaisissa preteriteissä kuin *kaatu* 'kaatui' ja *tippu* 'tippui, putosi' on kyseessä loppuuntapahtunut tekeminen. Aspektin ilmaisemisen ikonisuutta näkyy siinä, että useimmat lapsen ensimmäisistä preteriteistä kuuluvat V-tyyppiin, jonka lyhyt loppuvokaali (joko *tippu*-tyyppinen puhekielisyys tai *meni*-, *otti*-, *veti*-tyyppinen, jossa vartalon loppuvokaali on kadonnut) heijastaa erittäin ikonisesti sitä, että tekeminen on täyttynyt ja sitä tarkastellaan kuin ulkoa päin, kun taas preesensin indikaatiivissa esiintyvä pitkä loppuvokaali ilmaisee tekemisen täyttymättömyyttä: *tippuu*, *menee*, *ottaa* jne.⁶

Lapsenkielen näkökulmasta aspekti on siis yksinkertainen ja ikoninen verbikategoria, joka auttaa lasta hahmottamaan V- ja VV-muotojen erottamisen tärkeyttä aivan ensimmäisissä verbinmuodoissa. Palaan aspektihypoteesiin aineiston tarkastelun yhteydessä.

Lapsen ensimmäiset passiivimuodot voivat olla hyvin varhaisia (esim. Tuulikki 1;4 *mennää* 'mennään'). Kuten aikuispuheessa⁷ usein, myös lapsen puheessa passiivimuotojen loppu-*n* ääntyy usein heikkona tai ei ollenkaan, ja muodon lopussa voi siten esiintyä

⁶ On ehkä syytä mainita, että V-preteritit jakautuvat useaan tyyppiin: *meni*-, *itki*-tyyppisissä tapauksissa preteritin *i*-suffiksi aiheuttaa vartalon loppuvokaalin kadon, kun taas *löyty*-, *kaatu*-tyyppisissä tapauksissa *i* vain toimii katalysaattorina: se aiheuttaa vartalon loppuun lyhyen vokaalin, mutta katoaa itse painottoman tavun lopusta. Oman kolmitavuisen tyyppinsä muodostavat vielä supistumaverbit, mutta esimerkiksi Tuulikin puheessa alkoi kolmitavuisia verbinmuotoja esiintyä vasta lähellä kahden vuoden ikää.

⁷ Oireellista on, että kirjoittamisen oppaissa ja kielenhuollossa on jouduttu kiinnittämään huomiota siihen, että passiivimuotoihin on tapana kirjoitetussa kielessä merkitä loppu-*n*; varsinkin passiivin potentiaalissa esiintyy nimittäin helposti ääntämyksen mukaista kirjoittamista (tyyppi *lähdetään*).

pelkkä vokaalinpidentymä. Passiivimuotojen lopussa esiintyvä pitkä vokaali (*mennää*, *syölää* 'syödään', *juottaa* ~ *juokketaa* jne.) ilmaisee jälleen ikonisesti aspektin imperfektiivisyyttä: puheena olevalla toiminnalla ei ole selvää rajaa. — Toisin kuin aiemmin käsitellyissä muotoryhmissä, passiiveissa erottuu myös vokaalinpidentymästä riippumaton suffiksiaines, passiivin tunnus; tosin tunnuksen asu vaihtelee varsin paljon, ja lienee kiistatonta, että lapsella ei ole mahdollisuuksia erottaa ainakaan varhaisissa konsonantivartalosisissa muodoissa esiintyvää passiivin tunnusta verbin vartalosta (*men+nä-*, *syö+lä-*, *juot+ta-*).

Seuraava lapsen oppima muoto, joka reaalistuu loppuvokaalin pidentymänä, on illatiivi. Aikuispuheessa illatiivin loppu-*n* jää usein ääntymättä, samaan tapaan kuin passiivin loppu-*n*, joten tämän puhekielessä esiintyvän ääntämistendenssin vaikutuksesta on hyvin ymmärrettävää, että myös lapsen ensimmäisissä illatiiveissa vartaloinesta seuraa usein pelkkä vokaalinpidentymä. Illatiivinkin vokaalinpidentymää voi pitää sikäli ikonisena, että se ilmaisee täyttymättömyyttä: illatiivi ilmaisee suuntaa jotakin tavoitetta tai määränpäättä kohti, mutta tämän tavoitteen saavuttaminen jää usein illatiivia käytettäessä vielä avoimeksi («mennään *kotiin*», «lähdetään *kauppaan*»; myös 3. infinitiivin illatiivit tyyppiä «mennään *syömään*»). Illatiivi on dynaaminen sija, johon yleensä liittyy liike tiettyyn suuntaan, jotakin kohti, tai siirtyminen tiettyyn toimintaan. Vain harvoissa yhteyksissä illatiivi ilmaisee suoranaisesti rajaa (esim. *polku päättyy rantaan*, *jatketaan iltaan saakka*), eikä tämä harvinainen rajaa ilmaiseva illatiivi kuulu vielä pienen lapsen kielenkäyttöön. Siten se ajatus, että lapsen käyttämiä pääpainottoman tavun pitkiä vokaaleita yhdistää ikoninen periaate »ei rajaa«, sopii tiettyin varauksin myös illatiiviin (vrt. Toivainen 1996a: 50). Nämä varaukset liittyvät siihen, että illatiivilla voi ilmaista myös tiettyyn paikkaan, siirtymisen päätepisteeseen saapumista, ja tällaiseen käyttöön rajan puuttumisen periaatetta on vaikea yhdistää.

Muita muotoryhmiä, joissa pitkän loppuvokaalin voi tulkita ikoniseksi, ovat ainakin supistumanominien VV-monikko eli monikkotyyppi *pontaa* 'portaat'. Monikon jaollisuus on rinnastettavissa partitiivin jaollisuuteen, ja siten myös monikossa jaollisuuden ikoninen ilmaiseminen voi osaltaan tukea pitkän vokaalin käyttöä ja tällaisten muotojen oppimista — tosin näistä sanoista yksikköä käytetään harvoin, joten on odotettavissakin, että lapsi alkaa käyttää nimenomaan monikkomuotoja. Näistä monikkomuodoista puuttuu yleensä loppu-*t*.

Kokoavasti voidaan äskeisestä muotoryhmien tarkastelusta todeta, että lapsen varhaisen vaihtelun -V : -VV ikonisuus on eri muotoryhmissä erivahvuista: nominatiivi- ja partitiivimuotoisten nominien oppositiossa (jaottomuus – jaollisuus) samoin kuin imperatiivien ja indikatiivien (aspektin sävyttämässä) oppositiossa ikonisuudella näyttäisi olevan oma roolinsa; verbien V-muotoihin liittyvät varhain myös kieltomuodot ja vähän myöhemmin preteritit.

Pitkää loppuvokaalia voi pitää diffuusina esisuffiksina, joka myöhemmin jäsentyy useaksi eri verbi- ja nominisuffiksiksi. Toisaalta ainakin hyvin varhaista lyhyen ja pitkän loppuvokaalin vaihtelua voi pitää myös typologisesti aivan erilaisena taivutuskeinona, nimittäin vartalonloppuisena kvantitatiivisena äännevaihteluna. Jos aivan alkuvaiheessa olisikin kyse vartalonvaihtelusta, niin hyvin pian on aiheellista pitää pitkää vokaalia esisuffiksina, josta myöhemmin itsenäistyy useita eri verbi- ja nominisuffikseja. Pidän termiä esisuffiksi sikäli osuvana, että esimorfologisen vaiheen pitkä loppuvokaali ei suoraan

▷

vastaa mitään tiettyä aikuiskielen muotoryhmää, vaan edustaa useiden eri muotoryhmien puhekielisiä variantteja, joista monia yhdistää ikonisuus, esimerkiksi jaollisuus tai jatkuvuus lyhyen vokaalin ikonisesti osoittaman selvän rajallisuuden vastakohtana.

Ikonisessa esimorfologisessa vaiheessa on siis vasta havaittavissa suunta kohti suffikseja, mutta lapsi ei ole vielä ehtinyt oppia useimpien suffiksien käyttöä. Ikonisella esisuffiksilla on vahva semioottinen voima, kun jaottomat V-loppuiset nominit kontrastoituvat jaollisiin VV-loppuisiin nomineihin ja ensimmäisistä verbinmuodoista valtaosa noudattaa sellaista jakoa, että V-loppuiset imperatiivit, kieltomuodot ja preteritit edustavat perfektiiivistä I. terminatiivista aspektia mutta VV-loppuiset indikatiivit imperfektiiivistä I. kursiivista aspektia. Tarkastelen seuraavaksi empiirisen aineiston valossa sitä, miten tämä ikonisuus ilmenee eri lasten ensimmäisissä sananmuodoissa.

AINEISTOKATSAUS:
LYHYEN JA PITKÄN LOPPUVOKAALIN
ESIMORFOLOGISTA VAIHTELUA

Tarkastelen tässä jaksossa lyhyesti sitä, miten erilaiset lapsenkielen aineistot valottavat edellä esittämiäni ajatuskulkuja. Empiirisen aineiston tarkastelu on tärkeää aspektihypoteesin testaamisessa: käyttääkö lapsi ensimmäisiä verbinmuotojaan niin, että V-muotoihin liittyy perfektiiivinen ja VV-muotoihin imperfektiiivinen aspekti? Toinen tärkeä kysymys on se, miten lapset ääntävät erilaisia muotoryhmiä (preteritin -V vs. -Vi, partitiivin -VV vs. -VA). Tätä olisi kiintoisaa selvittää monipuolisemmankin aineiston avulla kuin mihin tässä on mahdollisuuksia; nykysuomen alueellinen vaihtelu voisi tarjota lisänäkökulman myös lapsenkielen tutkimukseen.

TUULIKIN ESI- JA VARHAISMORFOLOGIAA

Laajin käytettävissäni oleva yhden lapsen aineisto on se, minkä olen koonnut tyttäreni Tuulikin puheesta. Sananmuotojen lopussa esiintyvä lyhyen ja pitkän vokaalin vaihtelu erotti Tuulikin kielessä hyvin johdonmukaisella ja ikonisella tavalla sekä nominien että verbien ensimmäiset muodot. Tarkastelen lyhyen ja pitkän loppuvokaalin esimorfologiaa hänen puheessaan siinä järjestyksessä kuin hän otti käyttöön erityyppisiä tapauksia.

Ensimmäiset nominit jakautuivat V-sanoihin, jotka viittasivat jaottomiin tarkoitteisiin, ja VV-sanoihin, jotka viittasivat ainesanoihin ja muihin jaollisiin tarkoitteisiin. Jaottomiin tarkoitteisiin viittaavista V-nomineista Tuulikin puheessa esiintyivät ensimmäisinä 0;7 iässä *äiti* ja 0;8 iässä *isi* sekä 0;10 iässä *avva* 'hauva' ja *ijja* 'kirja'. Jaollisiin tarkoitteisiin viittaavista VV-sanoista ensimmäinen oli 0;10 iässä ruokailun yhteydessä käyttöön tullut *lisää*⁸. Sitä seurasivat 0;11 iässä *puuvoo* 'puuroa' ja 1;0 iässä *pullaa*. Sanavaraston kasvaessa lisääntyi varsinkin V-nominien määrä nopeasti, ja 1;5 ikään mennessä Tuulikki käytti mm. seuraavia: *akka* 'ankka', *ammu* 'lehmä', *eppa* 'heppa', *havva* 'hauva', *kakka*, *kakki* 'kak-

⁸ Tämä muoto on ainakin etymologisesti partitiivi, ja sen rinnastaminen muihin partitiiveihin on varhaisen lapsenkielen kannalta paikallaan, sillä se viittaa avoimella, käyttöyhteydessä täsmentyvällä tavalla jaottomiin ruoka-ainetarkoitteisiin, ja on erittäin käyttökelpoinen siinä vaiheessa, kun eri ruoka-aineiden nimet eivät vielä ole lapselle tuttuja — tahtoeissaan jotain lisää hän voi osoittavan eleen avulla täsmentää, mitä.

si', *kappa* 'kauppa', *kukka* 'sukka', *kummi*, *käpy*, *käsi*, *mapa* ~ *papa* 'napa', *mekko*, *mummi*, *myssy*, *mäkkä* 'märkä', *namma* 'naama', *nenä*, *näkkä* 'nälkä', *oma*, *ovi*, *pipi*, *pippu* 'lippu', *tetä* 'setä', *tippi* 'teippi', *täti*, *ukki*, *vavva* 'vauva', *ämmi* 'äidinäiti'. Pitemmistä nomineista kaksitavuisiksi muokkaantuneita olivat mm. *ome* 'omena', *pumpu* 'pumpuli', *kinnti* 'kynttilä', *makka* 'makkara' ja *pape* 'paperi'.

VV-nominien määrä lisääntyi hitaammin, mutta 1;5 ikään mennessä Tuulikki oli ottanut käyttöön mm. seuraavat: *hyvää*, *kivaa*, *lihaa*. Aikuiskielen kannalta näihin kuuluisi myös *onnee*, mutta tätä muotoa tuskin voi rinnastaa muihin partitiiveihin, koska sen käyttö oli varsin erikoista: Tuulikki oppi muodon ollessaan syntymäpäivillä, joilla kakkukynttilöiden polttaminen ja onnentoivotus assosioituivat, ja hän käytti sanaa sitten muulloinkin kynttilöitä sytytettäessä. Tämä muoto oli käytöltään vastaavan tapainen kuin sanaluokkajaon kannalta erikoinen *kukkuu*, joka niin ikään on tilannesidonnainen, liittyy aivan tiettyyn toimintaan.

1;5 iässä Tuulikki otti käyttöön uutena VV-nominien ryhmänä illatiivit: *kaappii*, *kotii(n)*, *mökkii(n)*, *mukaa(n)*, *tommi pulloo* ('sormi pulloon'). Tämä lisäsi osaltaan tarvetta pääteainesten uudenlaiseen järjestämiseen, mutta kovin suurta painetta siihen ei näyttänyt heti syntyvän.

Tuulikin ensimmäinen verbinmuoto oli *ato* 'kato' [= 'siirrä katseesi'] 0;10 iässä. Sitä seurasivat pian 1-vuotispäivän jälkeen *anna*, *avaa* ja *ei luve* 'ei lueta ~ älä lue (enää)' (väsytyään lukemiseen). Muoto *avaa* on sekä imperatiivi että indikatiivi. Se oli merkitykseltään hyvin joustava ja tarkoitti mm. 'kuorimista', 'kokoamista', 'purkamista' jne. kulloisenkin käyttöyhteyden mukaisesti.

Ennen puolentoista vuoden ikää esiintyi jo runsaasti verbien muotoja: VV-indikatiivit *hyppii*, *ittuu*, *käme* 'kävelee', *nukkuu*, *ottaa*, *pakkaa* (indikat.), *piittää* 'piirtää', *pitää*, *pokkii* 'potkii', *tassii* 'tanssii' ja *vetää*, V-imperatiivit *kato*, *ota* ja *pese* sekä V-preteriti *tippu* 'tip-pui, putosi'.⁹ Lyhyen ja pitkän loppuvokaalin ikoninen oppositio näytti toteutuvan muuten kauniisti, mutta kolmitavuisen verbin kaksitavuistuma *käme* 'kävelee' on poikkeus, joka on syntynyt sananmuodon 3. tavun karsimisen tietä.

Puolitoistavuotiaana Tuulikki alkoi käyttää erityyppisiä lyhyen loppuvokaaliin päättyviä preteritejä. Yhtenä V-preteritien tyyppinä olivat muodot, joissa lyhyt loppuvokaali oli syntynyt diftonginloppuisen *i*:n kadon tietä (samaan tapaan kuin aikuistenkin puhekielessä, esim. *palu* 'valui'; sananalkuinen konsonantti on korvautunut helppoääntoisemmällä). Tällaisista *ajo*-, *kaatu*-tyyppisistä V-preteriteistä on siis diftongin jälkikomponentti, *i*-tunnus, kadonnut. Toisena preteritien tyyppinä olivat harvat erikoiset kaksitavuistumat kuten *pana* 'parani'. Näiden lisäksi esiintyi myös sellaisia yleiskielisiä *i*-loppuisia preteritejä, jotka kontrastoivat vokaalistoltaan myös kvalitatiivisesti erilaisten preesensien kanssa: *peittää* : *peitti*; *pukkee* : *pukki* 'puskee' : *puski*'. Esimerkkejä sellaisista V-preteriteistä (1;8 iästä), jotka kontrastoivat lähikontekstissa esiintyvien VV-preesensien kanssa: *kilja* / *äiti hakee* (— kun T:n äiti oli tuonut kirjan:) *äiti haki*; (leikkiessään syöttävänsä vanhempiin:) *äili* [= 'äidille, äidin vuoro'] // *työttää* // *isi*. (kun kiitin, T. päätteli:) *tykkää* // *työtti* // *uulellee*.

Aikamuotojen eroa kuvasti siis tässä vaiheessa sellainen V- ja VV-loppuisuuden ero,

⁹ Jo 1;3 iässä Tuulikki käytti eräänlaista esipreteritiä, muotoa *nonni* (< *no niin*), merkityksessä 'nyt riitti, lopetetaan tämä puuha'.

joka liittyy aspektieroon: preteritien perfektivisyyttä (toiminta on päättynyt) heijasti ikonisesti lyhyt loppuvokaali, preesensin imperfektiivisyyttä (toiminta jatkuu) taas pitkä loppuvokaali. Mallina on aikuisten puhekieli, missä preteritin diftonginloppuinen *i*-suffiksi katoaa helposti, jolloin menneen ajan muodon merkiksi jää juuri lyhyt loppuvokaali erotukseksi preesensin pitkästä loppuvokaalista (esim. *kaatuu* : *kaatu*).

Edellisten ryhmien lisäksi muita Tuulikin varhaisia VV-muotoja olivat supistumanomien monikkomuodot. Näistä hän otti jo 1;5 iässä käyttöön kolme: *bappa(a)* 'varpaat', *pottaa* 'portaat' ja *taappaa* 'saappaat'. Tällaisten plurale tantum -substantiivien monikollisuus liittyy luonnollisesti jaollisuuteen; ehkä ne voitaisiin tulkita jaollisten VV-nominien alaryhmäksi, toiseksi ryhmäksi jo aiemmin vakiintuneiden yksiköllisten, partitiivimuotoisten ainesanojen rinnalle.

Uusi vaihe Tuulikin kielenkäytössä alkoi 1;9 iässä, kun hän rupesi käyttämään yhä enemmän kolmi- ja useampitavuisia sananmuotoja. Tässä yhteydessä monet pitkät loppuvokaalit saivat hänen puheessaan ainakin rinnalleen sellaisen variantin, joka muodostaa itsenäisen tavun, ja samalla pääteallomorfia monipuolistui niin, että diffuusin vokaalinpidentymän rinnakkaisvarianteiksi tuli selvemmin tiettyyn muotoryhmään kuuluvia päätevariantteja (mm. *-A* ja *-Vn*). Tässä vaiheessa alkoi siirtyminen varhaismorfologiaan, kun taivutusjärjestelmä rupesi hahmottumaan ja kielenkäyttöön kehittyi väliaikaisia analogioita, jotka johtivat muutamiin taivutuksen umpikujiiin (tarkemmin luvussa Esimorfologiasta varhaismorfologiaan s. 201).

Oman lapsen kielen tutkimisessa on se ylivoimainen etu, että tutkija tuntee perinpohjaisesti lapsen viestintäkeinot ja -tottumukset sekä päivittäiset rutiinit, joten hän osaa tulkita lapsen viestintäintentiona paremmin kuin ulkopuolinen havainnoija. Edes alustavaa käsitystä esimorfologiasta ei kuitenkaan kannata perustaa vain yhdeltä lapselta kertyneen aineiston varaan, ja siksi tarkastelen seuraavaksi vertailuaineistoa, joka on koottu muiden lasten puheesta.

VERTAILUAINEISTOA

Tarkastelen esittämieni kehityslinjojen yleistettävyyttä verbien osalta käyttämällä apuna Jorma Toivaisen väitöskirjan (1980) aineistoa¹⁰, joka perustuu 25:n oululaislapsen kielestä tehtyihin nauhoituksiin. Nominien osalta tämä aineisto ei tarjoaisikaan apua varhaisen V- ja VV-loppuisuuden tarkasteluun, sillä väitöskirjan aiheena on suffiksien käyttö, joten ensimmäisiä nominatiiveja kirjassa ei käsitellä, ja partitiivit ovat paikallisen murteen mukaisesti A-loppuisia — pitkää vokaalia esiintyy siis vain A-vartaloissa. Sen sijaan verbien imperatiivi- ja indikatiivimuotojen osalta aineisto on hyvin kiinnostava, koska aspektihypoteesin soveltuvuutta on mahdollista tarkastella näin monen lapsen kielenkäytön valossa.

Palautettakoon mieleen, että verbien ensimmäiset muodot, indikatiivin VV-loppuiset

¹⁰Toivaisen väitöskirjan laajassa aineistoliitteessä on Oulun yliopistossa kootusta lapsenkielaineistosta kirjan valmistumisaikana kertynyt aineisto varsin kattavasti. Koska alkuperäisiä litterointeja, jotka sisältävät tämän lisäksi jonkin verran lisämateriaalia, ei ainakaan toistaiseksi ole mahdollista käyttää Oulun ulkopuolella (Merja Karjalaiselta Oulun yliopistosta sähköpostitse saamani tieto), Toivaisen julkaisema aineisto on erittäin hyödyllinen Oulun ulkopuolella työskenteleville lapsenkielen tutkijoille.

ja imperatiivin V-loppuiset, ovat usein ikonisessa yhteydessä aspektiin siten, että indikatiivimuotoja käyttäessään lapsi yleensä puhuu jatkuvasta toiminnasta, imperatiivimuotoja käyttäessään taas yrittää saada toteutumaan tietyn rajallisen toimintakokonaisuuden.

Verbien ensimmäisistä muodoista on varsin varhaisiakin esimerkkejä: pari tapausta on 1;1 iästä. Yksivuotiaiden nauhoituksissa vallitsevia imperatiiveja ovat *anna*, *kat(s)o* ja *ota*. Yksivuotiaista peräti 17 käytti imperatiivia *anna* (kaikkiaan 23 eri nauhoituksessa; lisäksi on yksi *ean*-tapaus, jossa lapsi ilmeisesti tavoittelee *anna*-muotoa), 13 lasta käytti imperatiivia *kat(s)o* (17 nauhoituksessa) ja viisi lasta imperatiivia *ota*; kolme lasta käytti lisäksi imperatiiveja *pane* ja *tule*, ja kaksi imperatiiveja *mene*, *nosta*, *näytä* ja *pistä*. Nämä imperatiivit ovat kaikki V-tyyppiä ja niiden käytölle on ominaista tekemisen ajateltu selvärajaisuus, siis aspektin perfektiivisyys.

Indikatiiveista yleisin on *olla*-verbistä muodostettu *on*, joka on poikkeustapaus (paitsi verbisemanttisesti myös siksi, että se kuuluu suppletiiviseen paradigmaan). Toiseksi yleisin on *nukkuu*, joka esiintyi kymmenen lapsen nauhoituksissa. Varhaisimmat indikatiivit ovat seuraavat (mts. 45): 1;3 ikäisiltä *nukkuu*, *leikkii*, *paapii*, *ottaa*; 1;4 ikäisiltä *kääntää*, *menee*; 1;5 ikäisiltä *piirtää*, *maalaa*. Huomionarvoista on se, että lapset käyttävät ensimmäisiä imperatiivejaan enimmäkseen eri verbeistä kuin ensimmäisiä indikatiivejaan; vain *ottaa*-verbistä esiintyy varhaisimmissa nauhoitteissa sekä imperatiivi- että indikatiivimuotoja.

Muutamista verbeistä yksivuotiaat käyttävät sekä V- että VV-muotoja. Tämä kahden eri variantin rinnakkainen esiintyminen sointuu aspektihypoteesiin, sillä sama aspekti ei aina liity tietyn verbin kaikkiin käyttöyhteyksiin ja käyttötapoihin, vaan samallakin verbillä voi olla eri käyttöyhteyksissä eri aspekti. V-imperatiivien käyttöön liittyy yleensä selvästi perfektiivinen aspekti, sen sijaan VV-indikatiivien käyttöön useimmiten imperfektiivinen aspekti. V-imperatiivien perfektiivisyys perustuu siihen, että käsky kohdistuu tekemisen aloittamiseen — esimerkiksi parissa *aja – ajaa* imperatiivin sisältämä käsky on muutettavissa sellaisiksi parafraaseiksi kuin *aloita ajaminen* tai *rupea ajamaan*, kun taas VV-indikatiivit kuvaavat meneillään olevaa, jatkuvaa tekemistä ('on ajamassa'). Vastaavasti imperatiivin *istu* parafraasiksi sopii esimerkiksi johdos 'istahda', sen sijaan indikatiivin *istuu* merkitys on 'on istumassa'. Samaan tapaan *katso*-imperatiivin käyttäjä kehottaa kuulijaa siirtämään katseen tiettyyn kohteeseen, *katsoo*-indikatiivi taas kuvaa meneillään olevaa, jatkuvaa tekemistä ('on katsomassa'), *lu(j)e* on käsky alkaa lukea tai ruveta jatkamaan keskeytynyttä lukemista, *lukee* taas kertoo käynnissä olevasta lukemisesta ('on lukemassa'). Ja edelleen imperatiivia *tule* käytettäessä käsketään jotakuta suorittamaan ajallisesti selvärajainen toimitus, siirtyminen paikasta toiseen; sen sijaan indikatiivi *tulee* liittyy käynnissä olevaan tekemiseen.

Toivaisen aineistossa täysin yleiskielen mukainen on preteritin Ci-loppuinen tyyppi (esim. *itki*, *meni*, *pääsi*, *tuli*; *putoti* 'putosi', *hyppäti* 'hyppäsi'). Sen sijaan diftongiloppuisesta tyyplistä *kastui* on yleensä kadonnut diftongin loppu-*i*, joten yksikön 3. persoonan preteritit ovat kehittyneet lyhytvokaaliloppuisiksi — tämä on myös paikallisen murteen mukainen edustus. Näin on siis kehittynyt VV-preesensin ja V-preteritin välinen oppositio *kaatuu* : *kaatu*, *löytyy* : *löyty*.

V- ja VV-nominien osalta tarkastelen suppeana mutta kiinnostavana vertailuaineistona lukuvuonna 1996–97 Tampereen yliopistossa pitämäni lapsenkielen praktikumin kol-

▷

mea sellaista opiskelijatyötä, joiden aineisto liittyy lapsen esimorfologiseen vaiheeseen. Näiden töiden tekijät ovat Merja Karjalainen (Rikun äiti), Katariina Pitkänen (Mikon äiti) ja Anna Saastamoinen (Laurin täti). Sama jako V- ja VV-sanoihin, joka esiintyi Tuulikin kielessä, esiintyy myös Rikun, Mikon ja Laurin kielessä. Rikun ikä oli praktikumin alkaessa 0;10, Mikon 0;8 ja Laurin 1;4.

Ensimmäisten nomininmuotojen ikoninen jakauma näkyi selvästi lapsista vanhimman Laurin puheessa, jossa V- ja VV-nomineja esiintyi Anna Saastamoisen (1997) mukaan seuraavasti: 0;10 *äiti*, 1;0 *appu* 'lamppu', *pupu*, *mainii* 'maitoa', 1;1 *mummu*, 1;5 *tätä* 'täti', *auko* 'auto', *meeaa* 'mehua', *pääpää* 'leipää', *yvää* 'jotain namia', 1;6 *pavvo* 'pallo', *kukka* 'sukka', *tiitappa* 'piirakka', *kutikka* 'lusikka'. Poikkeuksen muodosti vain *tettä* 'vettä' (1;1 iästä alkaen), joka konsonanttivartaloisena partitiivina on lyhytvokaalinen.

Sama nomininmuotojen ikoninen jakauma esiintyi myös Rikun puheessa (Karjalainen 1997): ensisana oli 0;9 *äi(j)ä* 'äiti', ja sen asu oli 0;10 iästä alkaen ensin *äittä* ja sitten *täätti*. Rikun V-nominien määrä kasvoi 1;4 iästä alkaen nopeasti: ihmisviitteisiä olivat mm. *titi* 'isi', *aari* 'vaari' ja *ummo* 'mummo', eläimiä edustivat mm. *pupu*, *tipu*, *yhmä* 'lehmä', *nana* 'kala', *oora* 'koira', *amma* 'lammas', *paappi* 'apina', *orara* 'orava', *arri* 'varis', *kitta* 'kissa' ja *pömmö* 'pöllö'. VV-nominit olivat enimmäkseen ruoka-aineiden nimityksiä, nimittäin *buukkaa* 'purkkaa', *pittää* ~ *tiittää* ~ *peipää* 'leipää', *paappoo* 'maitoa' ja *kuukkaa* 'ruokaa' (erikoisesti konsonantistoltaan redusoituneita olivat *eua* 'mehua' ja *uua* 'puuroa'); joukossa oli vain kolme muuta nominia, nimittäin yksitavu *tuu* 'suu' ja plurale tantumit *pappaa* 'varpaat' ja *tattaa* 'rattaat'. Ruoka-aineista V-tyyppiin kuuluivat vain hedelmät, joita yleensä syödäänkin kappaleittain, ja *uttiiti* 'jugurtti', jota yleensä syödään kerta-annoksina purkista. Muita V-tyypin nomineja olivat vaatteiden, kulkuneuvojen, lelujen ja kodin esineiden nimitykset, adjektiivit *nännä* 'jännä' ja *uuma* 'kuuma' sekä numeraalit.

Mikon puheessa (Katariina Pitkänen 1997) esiintyi 0;9–1;4 iässä vain V-nomineja, jotka kaikki viittasivat jaottomiin tarkoitteisiin: *ä(i)ttä* 'äiti', *kukka*, *kankku* 'lamppu', *tekke* ~ *tekka* 'heppa'. Ainoa VV-loppuinen sana oli yksitavu *tää* 'mikä tuo on?'. Verbejä Mikko ei käyttänyt, ellei sellaiseksi tulkita imperatiivin funktiossa esiintynyttä *tätä*-muotoa ('anna minulle tuo').

Verbien ensimmäiset imperatiivit olivat V-tyyppiä (esim. Riku 0;9 *tittu* 'istu' [koiralalle]; Lauri 0;10 *anna*), indikatiivit VV-tyyppiä (esim. Riku 1;4 *tiittää* 'piirtää', *yyrii* 'pyörii', *tataa* 'sataa', *tattuu* 'sattuu'; Lauri 1;7 *tikkuu* 'istuu', *peepee* 'piirtää'). Preteritit liittyivät aluksi V-tyyppiin (esim. Riku 1;4 *meni*, *tippu*; Lauri 1;9 *tytty* 'syttyi', *mammu* 'sammui', *kaako* 'kaatoi'). Lisäksi esiintyi pitkään vokaaliin päättyviä passiivimuotoja (esim. Riku *nennää* 'mennään', *uutaa* 'luetaan') ja 3. infinitiivin illatiiveja (esim. Lauri 1;0 *mömmää* 'syömään').

Aineisto osoittaa siis, että tyypillistä esimorfologisen vaiheen ikonisuudelle on nominien jakautuminen kahteen ryhmään: VV-loppuisiin, jotka viittaavat jaollisiin tarkoitteisiin, ja V-loppuisiin, jotka viittaavat jaottomiin tarkoitteisiin. Aivan ensimmäisissä verbinmuodoissa taas tekemisen jatkuvuus yhdistyy pitkään vokaaliin. Lapsi voi siten käyttää hyväkseen ikonisia periaatteita opetellessaan ensimmäisten nominin- ja verbinmuotojen käyttöä, kun hänen ensikielensä on suomi. Muotoryhmien määrä kasvaa kuitenkin nopeasti, ja ennen pitkää lapsen on välttämätöntä ottaa käyttöön tarkempia kielen keinoja.

LAPSENKIELEN ERILAISIA ESIMORFOLOGISIA KEINOJA

ESIMORFOLOGISTEN KEINOJEN LUONTEESTA JA IKONISUUDESTA

Kun varsinaisen taivutusjärjestelmän hahmottuminen on vasta idullaan, lapsi ottaa jo käyttöön muutamia kielen keinoja voidakseen osoittaa perustavia kielellisiä (semanttisia ja kognitiivisia) oppositioita. Lapsen ensimmäiset morfologiset keinot eivät kuitenkaan ole suoraan samoja kuin aikuissuomen, vaikka ne aikuiskieleen suureksi osaksi perustuvatkin, sillä lapsen keinot ovat kokonaisvaltaisemmin semioottisia, niissä on voimakas ikoninen komponentti, tendenssi kielenulkoisen maailman kuvanomaiseen heijastumiseen kielellisissä muodoissa. Ehkä puhtaimmillaan tämä ikonisuus ilmenee niissä onomatopoeettisissa muodosteissa (mm. eläinten, kodinkoneiden ja kulkuneuvojen ääniä¹¹ jäljittelevissä), joita monet tämänikäiset lapset suosivat.

Lapsen ensimmäisiin morfologisiin keinoihin kuuluu sananloppuinen lyhyen ja pitkän vokaalin välinen oppositio. Pitkää loppuvokaalia voi pitää esisuffiksina: se ei ole vielä jäsentynyt selvästi erilaisiin kieliopillisiin tehtäviin, vaan on diffuusi ilmaisukeino, jonka käyttö ylittää sanaluokkien rajat. Pitkä loppuvokaali on lapsen ensimmäisiä morfologisia keinoja, ja tämä keino osoittautuu alusta asti monipuolisen käyttökelpoiseksi: nomineissa lyhyen ja pitkän loppuvokaalin oppositioon liittyy ilmiselvää ikonisuutta (jaottomat vs. jaolliset nominit), ja ensimmäisten verbinmuotojen ikonisuus on yhteydessä aspektiin, suorimmin verbiin itseensä liittyvään konjugaatiokategoriaan, kun sananlopultaan lyhytvokaaliset imperatiivimuodot ovat aspektiltaan perfektivisiä, pitkävokaaliset indikatiivit usein imperfektiivisiä ja puhekielessä yleensä lyhytvokaaliset preteritit perfektivisiä. Tämä ikoninen vaihe ei voi kuitenkaan jatkua enää silloin, kun pitkä vokaali alkaa eri allomorfien tuella jäsentyä eri muotoryhmiksi.

Monet lapsen esimorfologisista keinoista perustuvat aikuissuomen morfofonologiaan: lapsi toistaa ympärillään kuulemaansa, mutta ei mekaanisesti vaan valikoivasti: hän löytää kuulemastaan puheen virrasta muutamia kielen keinoja jo varhain ja valikoi kuulemistaan muodoista käyttöönsä muutamia, joiden avulla onnistuu osoittamaan keskeisiä morfosyntaktisia eroja. Lyhyen ja pitkän loppuvokaalin oppositiossa suffiksien käytön alku ja morfofonologiset vartalonvaihtelut kietoutuvat kiinteästi toisiinsa — itse asiassa vokaalin pituusvaihtelun voi tulkita yhtä hyvin suffiksin lisäykseksi kuin äännevaihteluksi. Tämän opposition lisäksi lapsi käyttää myös pelkkiä vartalonvaihteluita, joilla on merkitystä kantava tehtävä — tärkein tehtävä lienee nominin perusmuodon ja tarkentamattoman obliikvimuodon erottaminen toisistaan. Suffiksittomat obliikvimuodot ovat diffuusin jäsentymättömiä; tällaiset esitaivutusmuodot ilmaisevat epätarkasti pyrkimystä taivutuksenkaltaiseen morfosyntaktisten oppositioiden tekemiseen mutta eivät anna mahdollisuutta samanlaiseen täsmällisyyteen kuin suffiksien käyttö.

Edellä tarkasteleman vartalon lyhyen ja pitkän loppuvokaalin vaihtelu ilmaantuu lapsen puheeseen jo ensimmäisten sanojen mukana ja esiintyy hyvin taajaan, joten oli luontevaa aloittaa lapsen esimorfologisten keinojen käsittely siitä. Myöhemmin lapsi alkaa käyttää muitakin keinoja, jotka ovat yksiselitteisemmin vartalonvaihteluita, kuten suffiksittonta aste-

¹¹ Ikonisuuteen sekoittuu tällaisten äänten yhteydessä indeksisyyttä, kun äänet edustavat niitä eläimiä tai koneita, jotka ääniä tuottavat.

vaihtelua (esim. Tuulikki 1;7 iässä: *meko* 'mekon') sekä sellaista vartalonloppuista IE-vaihtelua, että nominatiivi on *i*-loppuinen ja obliikvivartalo *e*-loppuinen (esim. Tuulikki 1;6 iässä: *pokke*). Näissä vartalonvaihteluissa on kyse jo heikommasta ikonisuudesta kuin vaihtelussa -V : -VV. Lapsi siirtyy vahvasta ikonisuudesta ensin heikompaan, metaforiseen ikonisuuteen, ja lopulta aikuiskielen konventionaalisiin keinoihin.

Pyrkimättä tyhjentävyyteen käsittelen lyhyesti eräitä lapsen varhaisia taivutuskeinoja. Tarkastelen ensin reduplikaatiota ja sitten kahta vartalonvaihtelua: suffiksitonta aste-vaihtelua ja vartalon loppuvokaalin laadunvaihtelua.

REDUPLIKAATIO

Hyvin varhaisena esimorfologisena keinona voi pitää lapsenkielen reduplikaatioita, lapsen taipumusta tietyn äänneaineksen toistamiseen. Reduplikaatio ei kuitenkaan ole vielä varsinainen taivutuskeino, vaan enintään taivutuksen perusteisiin tutustumisen keino. Reduplikaatiota esiintyy jo jokeltelun ja varhaiskielen eli esisanojen vaiheessa¹², siis jo ennen kuin lapsi on alkanut käyttää ensimmäisiä varsinaisia sanojaan, ja sitä voi esiintyä lapsen puheessa erivahvuisena jopa vuosia.

Venäjää ensikielenään opettelevien lasten puheessa reduplikaatiota esiintyy niin runsaasti, että Voeykova (1997) ja Gagarina (1996b) ovat pitäneet nimenomaan reduplikaatiota venäjän tärkeimpänä esimorfologisena keinona. Heidän mukaansa lapsi totuttelee reduplikaation avulla siihen, että sananmuodot koostuvat useasta osasta, ja näin lapselle kehittyä pohjaa sanojen taivutusmuotojen analysoimiseen ja tuottamiseen, kun lapsi tällaisen alustavan kahtiajaon avulla pystyy — aluksi tosin vain epätarkasti — hahmottamaan sen, että sananmuodot koostuvat vartalosta ja pääteaineksista. Voeykovan mukaan reduplikaatio antaa lapselle varhaisen mahdollisuuden harjoitella sananmuotojen jakamista osiin, ja tämä muodostaa pohjan myöhemmälle sananmuotojen jakamiselle vartaloon ja suffikseihin; hän perustaa ajatuksensa nimenomaan venäjää ensikielenään opettelevien lasten runsaaseen reduplikaation käyttöön. Gagarina (1996a, 1996b) on valottanut reduplikaation asemaa venäjän esimorfologiassa: lapsi voi käyttää reduplikaatiota esimerkiksi ikonisena keinona aspektin ilmaisemiseen, kun imperfektiiviseen aspektiin liittyy reduplikaatiota mutta perfektiiviseen ei. Pidän tätä mielenkiintoisena paralleelina esittämäni aspektihypoteesin kanssa: suomen loppuvokaalin pidentymää voi pitää myös reduplikaationa.

Suomen kielen esimorfologiassa reduplikaatiolla näyttäisi tähänastisen tutkimuksen valossa olevan huomattavasti vaatimattomampi osa kuin venäjässä. On kuitenkin otettava huomioon, että reduplikaatio ei ehkä ole saanut sitä asemaa suomalaisessa lapsenkielen tutkimuksessa, mikä sille voisi kuulua — ilmiötä ei ole tähän mennessä tarkasteltu esisanojaan tapailevan lapsen potentiaalisena esitaivutuksen keinona vaan sellaisena lasten puheen ilmiönä, joka hämärtää sanojen äänneasun tunnistettavuutta. Kuitenkin esimerkiksi sellaiset varhaiset puhunnokset kuin *mammam(mam...)* (Kauppinen 1981: 18, Karjalainen 1997: 4, 9) sopivat hyvin siihen Voeykovan ajatukseen, että saman äänneainek-

¹²Michael O'Dell kertoi, että hänen kaksikielisen poikansa ensimmäiset suomenkieliset sananmuodot olivat yleensä yksitavuja, mutta muutamia varhaisia kaksitavujakin esiintyi, ja ne olivat kaikki sellaisia reduplikaatiomuotoja kuin *pupu* ja *titi* 'lintu'.

sen toisto antaa lapselle mahdollisuuden harjoitella sananmuotojen jakautumista osiin, ja tästä kehittyä myöhemmin jako vartaloon ja pääteaineksiin. Poikkeuksellisen hyvä esimerkki siitä, miten lapsi voi hyödyntää reduplikaatiomuotoja opitellessaan sananmuotojen jakautumista vartaloon ja pääteainekseen: monien suomalaislasten varhaisimpien sananmuotojen joukossa esiintyy partitiivi *tätä*; tämä muoto on toisaalta puhtaan reduplikaatiivinen ja kuuluu siten pikkulasten suosimaan tyyppiin, mutta toisaalta tämä muoto koostuu keskenään aivan tarkkaan samanlaisista vartalosta ja päätteestä (*tä + tä*). Tällaista varhaista muotoa (esim. Tuulikilla 1;3 iässä) lapsi tuskin heti jäsentää taivutusmuodoksi, koska tässä yksisanavaiheessa sananmuodot ovat lapselle yleensä diffuuseja, jakamattomia kokonaisuuksia, mutta myöhemmälle kehitykselle se tarjoaa hyvän pohjan. Voeykovan ajatusta tekisikin mieli soveltaa myös suomeen: reduplikaatiiviset muodot tarjoavat lapselle varhaisen mahdollisuuden saada tuntumaa siihen, että sananmuodot ovat jaettavissa osiin, ja myöhemmin tälle pohjalle voi rakentua sananmuotojen sisäinen jako vartaloon ja suffiksiainekseen.

SUFFIKSITON ASTEVAIHTELU

Esimorfologisen vaiheen tärkein konsonanttivaihtelu on suffiksiton astevaihtelu, jonka avulla lapsi voi erottaa yksikön nominatiivista (mm. esittelyrakenteissa ja subjektin asemassa esiintyvistä nominin perusmuodosta) ensin genetiivi-akkusatiivin ja sittemmin diffuusin obliikvimuodon jo silloin, kun hän ei ole vielä ehtinyt oppia sijapäätteitä. Lapsi onnistuu siis ainakin joissakin tapauksissa havaitsemaan ja käyttämään hyväkseen vartaloallomorfeissa esiintyvää vaihtelua ja siten tekemään karkean kahtiajaon perusmuodon ja taivutusmuodon välillä. Näin siis vaihtelu, jolla aikuiskielessäkin on tietynlainen semioottinen tehtävä (Anttila 1974), saa esimorfologisessa vaiheessa — tosin epäsystemaattisesti ja vain väliaikaisesti — itsenäisen taivutuskeinon funktion, mikä on typologiselta kannalta mielenkiintoista.

Lapsen ensimmäisiin obliikvisijoihin kuuluu genetiivi-akkusatiivi, jonka loppu-*n* jää puhekielessä usein ääntymättä tai ääntyy niin heikosti, että kieltä opettelevan lapsen voi olla vaikea mieltää sitä tärkeäksi; *n*-päätteen asua hämärtävät lisäksi monet sananrajaiset assimilaatiot. Näiden ääntämysseikkojenkin perusteella voidaan ymmärtää, miksi lapsi helposti käyttää yhtenä varhaisena taivutuskeinonaan pelkkää astevaihtelua: se on selvästi havaittava taivutuskeino, joka on salientimpi kuin ääntämykseltään horjuva loppu-*n*. Suffiksittomalla astevaihtelulla on muitakin funktioita: lapsi voi käyttää tätä vartalonvaihtelua väliaikaisena taivutuskeinona myös muissa sijoissa, joiden erilaisia sijapäätteitä hänen on ensi alkuun vaikea hahmottaa; lapsi voi siis käyttää heikkoasteista vartaloa eräänlaisena diffuusina obliikvimuotona.

Esimerkiksi Tuulikin ensimmäisissä astevaihteluobliikveissa oli kyseessä juuri objektin sijanmerkintä, joka tosin poikkesi aikuiskielisestä siinä, että hänen puheessaan päätteellinen akkusatiivi valtasi alaa päätteettömältä objektilta, kuten 1;7 *notta isi / lapu* ('[ruoka]lapun, jota ojentaa kädessään') / *meko* 'mekon' (jo aiemmin hän käytti *lappu-* ja *mekko-*nominatiiveja). Kaksitavuvaiheen voimakkuuden takia Tuulikki käytti suffiksiton astevaihtelua verraten pitkään puheessaan: vielä 1;9 iässä, kun tavulukua lisäävien taivutussuffiksien käyttö ei ollut ehtinyt alkaa, Tuulikki muodosti astevaihtelun avulla obliikvivartalon seuraavaan tapaan: *lusikka pöydä* 'lusikka pöydälle'; *Tuuti otti / sukam jala*

▷

'sukan jalasta'; *Tuuti huus sängy* 'sängyssä'; *lättee kentä* 'lähtee [leikki]kentälle'.

Lapsi voi alkaa suffiksittoman astevaihtelun käytön muistakin muotoryhmistä. Esimerkiksi Lauri ja Riku (ks. Vertailuaineistoa-lukua s. 194) alkoivat käyttää astevaihtelua erottaukseen yksikön ja monikon: Riku 1;4 *tukka* 'sukka' : *tuka* 'sukat', Lauri 1;6 *kukka* 'sukka' : *kuka* 'sukat'.

Ensimmäisissä verbinmuodoissa vaihtelee usein vokaaliston ja konsonantiston kvantiteetti yhdessä, kuten tyyppissä *ota* : *ottaa*. Tällaisissa muodoissa esiintyy siis saattopiirteenä astevaihtelu, joka korostaa lyhyen ja pitkän loppuvokaalin kestoneroon perustuvaa oppositiota.

VARTALON LOPPUVOKAALIN LAADUNVAIHTELUT

Lapsi voi jo hyvin varhain pyrkiä erottamaan nominin perusmuodon diffuusista obliikvimuodosta myös vartalon loppuvokaalin laadunvaihtelujen avulla. Tällöinkin lapsi havaitsee ja käyttää hyväkseen vartalonvaihteluja ennen suffikseja, samaan tapaan kuin suffiksittoman astevaihtelun yhteydessä. Astevaihtelu on selvästi vartalonsisäinen äännevaihtelu, mutta vartalonloppuisten vokaalinvaihteluiden käyttö viittaa siihen, että lapsi suuntaa kiinnostuksensa selvemmin kohti erilaisia sananloppuisia vaihteluita, aivan kuin etsien mahdollisia suffiksiaineksia.

Tärkeä varhainen vokaalin laadunvaihtelu on *e*-vartaloisten substantiivien nominatiivin *i*-loppuisuuden ja obliikvimuodon *e*-loppuisuuden erottaminen (lyhyesti: IE-vaihtelu). Esimerkiksi Tuulikki käytti tätä vaihtelua 1;5 iässä *sormi*-sanassa, jossa esiintyi vaihtelua *tommi* : *tomme* (aikuiskielen *sormi* : *sorme*-) siten, että subjektin asemassa sana oli *i*-loppuinen (esim. *tommi pulloo*, kun piti shampoopulloa kylpyleluna). Sen sijaan obliikvimuodossa sana esiintyi *e*-loppuisena, kuten silloin kun Tuulikki kosketteli mukistaan ruokapöydälle kaatamaansa vesilätäkköä ja minun kuivatessani keittiörievulla lätäkköä tahtoi että kuivaan myös hänen sormensa, joita ojenteli sanoen *tomme / tomme*; tämä ilmaus vastaisi sellaisia aikuiskielen ilmauksia kuin *sormesta* (pyyhittää vesi) tai *sormet* (pitää pyyhkiä kuiviksi).

Vastaavasti 1;6 iässä Tuulikki käytti ilmausta *pokke* ruokailun yhteydessä, kun hänen suustaan valui sylkeä poskelle ja hän tahtoi, että kosteus pyyhittäisiin pois hänen poskeltaan. Tässä diffuusi obliikvisija vastaisi siis aikuiskielen ulkopaikallissijoja.

Varsinkin puolentoista vuoden iässä esiintyi runsaasti tällaisia *ove* 'ovi' -tyyppisiä suffiksittomia taivutusmuotoja. Epävarmaa on, voiko joitakin niistä tulkita nominatiiveiksi. Esimerkiksi *tavve*-muotoa Tuulikki käytti puettaessa myssyä eteisessä, ja sitä voisi vastata sekä aikuiskielen *talvi* että *talvella*. Vastaavanlainen oli *kanne* 'kansi', jota Tuulikki käytti mm. ojentaessaan kantta minulle purkin päälle pantavaksi. Usein kuitenkin kyseessä oli selvä keino obliikvivartalon muodostamiseksi, ja Tuulikki käytti tätä keinoa myöhemminkin jättäessään kolmannen tavun muodostavan sijapäänteen pois: 1;9 *siivoo polve pois puuvo* ('polvelta'); 1;10 *toise polve ei oo pipiä* 'toisessa polvessa'.

Tämän IE-vaihtelun rinnalla esiintyi myös muita vartalon loppuvokaalin vaihteluita. Suunnilleen samanaikainen oli AU, jota esiintyi *minä*-pronomiinissa: 1;7 *vaippa minu* 'minulle, minun päälleni'. Monikkovartalon ja monikon päätteallomorfien opetteluun aikaan, muutamaa kuukautta myöhemmin, esiintyi AO-vaihtelua: 1;9 *vanho hammahaljo* 'vanhoja hammasharjoja'; 1;10 *isi äiti kivo on* ('kivoja'); *saa laittaa maljo tänne puuvoo*

'marjoja puuroon'; 1;11 *vesitippo sati* (vesitippoja satoi). Kun ottaa huomioon, että puhekielessä esiintyy monikon partitiivissa *jA*-suffiksiaineuksen rinnalla myös pelkkä *-i* (*kivoi, tippo*), niin on varsin ymmärrettävää, että lapsi voi aluksi täysin karsia näin varioivan suffiksiaineuksen ja rakentaa monikon partitiivin pelkän vartalonvaihtelun varaan.

Kokoavasti voi todeta, että lapsi rupeaa jo hyvin varhain käyttämään erilaisia vartalonvaihteluita; sen sijaan kestää pitempään, ennen kuin hän oppii käyttämään tiettyjä jokseenkin harvinaisia suffikseja, varsinkin sellaisia, jotka lisäävät tavulukua. Vartalonvaihteluihin perustuvassa taivutuksessa on kyseessä samantapainen strategia kuin sananmuotojen lyhentämisessä kaksitavuisiksi (Laalo 1994): sananmuodon lopusta karsiutuu aines, jonka funktiota lapsi ei ole vielä onnistunut hahmottamaan. Vartalonvaihteluiden oppimista helpottanee se, että ne ovat suffikseja salientimpia, koska ne esiintyvät lähempänä sanan alkua. Ne ovat myös johdonmukaisempia, koska hyvinkin erilaiset suffiksit aiheuttavat samantapaisia muutoksia — esimerkiksi IE-nominien useimmissa yksikön obliikvimuodoissa nominatiivin loppu-*i*:tä vastaa obliikvivartalon loppu-*e* ja *marja*-nominien kaikissa monikon obliikvimuodoissa toteutuu AO-vaihtelu. Suffiksiaineukset sen sijaan vaihtelevat, jopa monikon *i*-suffiksi: tavuasemasta riippuvan *i ~ j* -vaihtelun lisäksi esiintyy puhekielessä sellaista, että *i*-suffiksi itse katoaa mutta muuttaa katalysaattorin tavoin vartalon loppuvokaalin laatua, kuten tyypissä *marjassa : marjo(i)ssa*.

ESIMORFOLOGIASTA VARHAISMORFOLOGIAAN: SUFFIKSISTON JÄSENTYMINEN ALKAA

Esimorfologisessa vaiheessa lapsi käyttää muotoja, jotka hän on saanut poimituiksi aikuiskielestä sellaisinaan. Sen sijaan varhaismorfologisessa vaiheessa lapsi alkaa myös tuottaa omia sananmuotojaan, joiden joukossa on aluksi runsaasti erilaisia analogiamuodosteita. Varhaismorfologisen vaiheen analogiamuotoja ovat esimerkiksi partitiivi *vettää* (Toivainen 1980: 182), jossa konsonantivartaloiseen muotoon liittyy toinenkin partitiivin päätevariantti, vokaalinpidentymä. Myös sellaista kaksinkertaista partitiivia esiintyy, jossa vokaalinpidentymään liittyy *tA*-pääte (esim. Tuulikki 1;11 *liukumäkeetä, pihaata*). Nominien sijoista myös illatiivissa esiintyy varhaismorfologian kaudella herkästi erilaisia analogioita. Esimerkkeinä varhaismorfologisen kauden verbintaivutuksen analogiamuodosteista mainittakoon seuraavat:

1. supistumaverbien imperatiivityyppi, jossa on lyhyt loppuvokaali, esim. Tuulikki 1;10 *äiti leika piilakkaa*; 1;11 (kun sanoin nappaavani pikku haukan, Tuulikki vastasi:) *älä napa haukkaa*; 1;11 muita imperatiiveja: *äiti tällä leika; hauka / nyt kaikki haukkas*
2. yksitavujen indikatiivityyppi *jyöö 'syö'*, jossa on ylimääräinen loppuvokaalin pidentymä, esim. 2;2 ikäisen Marjan puheessa (Toivainen 1980: 235)
3. preterityyppi *syöi 'söi'*, esim. Tuulikki 1;9 *Tuuti tyäi muussii 'söi muussia'*

Tällaiset verbinmuodot edustavat varhaismorfologisen kauden analogioita. Kohtien 1 ja 2 esimerkit viittaavat siihen, että lapsi pyrkii laajentamaan V : VV -vaihtelua supistumaverbeihin ja yksitavuihin. Analogian paine osuu sellaisiin suomen taivutusjärjestelmän

kohtiin, joiden alttiutta muutoksiin osoittavat myös lapsenkielestä riippumattomat murteelliset muodot. Esimerkiksi supistumaverbien lyhytvokaalinen imperatiivi on samaa tyyppiä, jota tavataan niissä murteissa (mm. Länsi-Uudenmaan murteet), joissa supistumaverbien ja muiden verbien taivutus on sekaantunut.¹³ Kohdassa 2 mainittua yksitavujen preesenstyyppejä, jossa diftongin jälkikomponentti pitenee, tavataan mm. Etelä-Pohjanmaan murteessa (*syöö, juoo* jne.).¹⁴

Kohdan 3 triftongillisen preteritin (»Tuuti *tyäi* muussii / Tuuti *töi* muussii») oma-aloitteisesta korjauksesta ilmenee, että lapsi huomasi itsekin muodosteensa poikkeuksellisuuden. Muodosteen synty selittynee siitä, että vastikään opittu preteritin muodostamiskeino, *i*-loppuinen diftongi (*tippui*), joka korvasi aiemman keinon, loppuvokaalin ikonisen lyhentämisen (*tippu*), levittäytyi lipsahduksena diftongeista triftongeihin.

Varhaismorfologisessa vaiheessa lapsi alkaa hahmottaa taivutusjärjestelmää ja kehitelee omia analogiamuotojaan; samalla hän alkaa luopua esimorfologiselle kaudelle ominaisesta ikonisuudesta. Tällöin myös morfologisesti jäsentymätön loppuvokaalin pidentymä differentioituu allomorfiin tuella, jäsentyy erilaisiksi suffikseiksi. Siten aiemmasta ikonisesti — tai ainakin osittain ikonisesti — motivoitusta diffuusista hahmosta siirrytään orastavaan taivutusjärjestelmään ja segmentoitaviin sananmuotoihin, jotka koostuvat vartalosta ja suffikseista.

ESIMORFOLOGIAN YHTEYS PUHEKIELEN VARIANTTEIHIN JA PUHEKIELEN VARIAATIOON

On vielä syytä erikseen korostaa sitä, että suhteutettaessa lapsen esimorfologiaa — ja yleisemminkin lapsenkieltä — aikuiskieleen on lähtökohtana pidettävä puhekieltä, jossa esiintyy monenlaista muotojen variaatiota. Ennen pitkää lapsenkin puheeseen ilmaantuu variantteja, jotka edustavat yleiskielen ns. täysiä muotoja (näitä variantteja lapsi kuulee ainakin silloin, kun hänelle luetaan kirjoja); aluksi lapsen sananmuodoille on kuitenkin tyypillistä sekä pyrkimys tavumäärän vähentämiseen että sellaisen sananloppuisen suffiksiaineksen pois jättämiseen, mille lapsi ei ole vielä löytänyt funktiota.

Pyrkimys suhteuttaa esimorfologiset muodot puhekieleen on edellä ilmennyt esimerkiksi siinä, että V : VV -vaihtelun yhteydessä korostin preteritin *i*:n katotendenssiä diftongin jälkikomponenttina (*kaatu* 'kaatui') ja vartalonloppuisten vokaalin laadunvaihteluiden yhteydessä genetiivi-akkusatiivin loppu-*n*:n katotendenssiä (*lapu* 'lapun'). Itse asiassa koko siitä vaihteluilmiöstä, jossa pitkä ja lyhyt loppuvokaali vaihtelevat ikonisesti, perustuu enin osa juuri puhekielisiin variantteihin, jotka lapsen on helppo ottaa käyttöön jo kaksitavuvaiheessa, ja vasta myöhemmin hän täydentää allomorfiivalikoimaansa itsenäisen tavun muodostavilla suffiksivarianteilla, joita aikuiset käyttävät puhekielisten varianttien rinnalla.

¹³Myös Tuulikin puheessa esiintyi varsinkin 1;11 iässä runsaasti supistumaverbien ja muiden verbien keskinäistä sekaantumista (esim. *kiiven* 'kiipeän', »Tuuti ylittää *kiivee* tuolille», *ei kiive* 'kiipeä' *haukki* 'haukkasi', *ei satunnu* 'sattunut', *pakki* 'pakkasi', *hakes* 'haki', *leikan* 'leikkaan', *kiipi* 'kiipesi', *kiivin* 'kiipesin', *ei osaa kiipeä* 'kiivetä', *lennäs* 'lensi', *lujeta* 'lukea', *älä napa* 'nappaa').

¹⁴Tätä yksikön kolmannen persoonan preesenstyyppejä esiintyy myös suomea vieraana kielenä opiskelevilla aikuisilla (Maisa Martinin ystävällinen huomautus).

Eräs tärkeä näkökohta puhekielen variaation ja lapsenkielen suhteesta on vielä lisättävä: lapsenkieltä tutkittaessa on syytä kiinnittää huomiota puhekielen alueelliseen vaihteluun. Riippuu nimittäin hyvin paljon paikallisen puhekielen varianteista, millaisia varhaisia keinoja lapsi saa käyttöönsä. Myöhemmän tutkimuksen yhdeksi tehtäväksi jääkin selvittää suomea ensikielensä opettelevan lapsen esimorfologian suhdetta suomen puhekielen alueelliseen vaihteluun; puhekielen variaatio on yksi tekijä, joka vaikuttaa siihen, että lapset kulkevat hyvinkin erilaisia polkuja ensikieltä opitellessaan.

TILAN SIJASTA SUUNTA

Olen tässä artikkelissa tehnyt alustavan katsauksen suomea ensikielensä opettelevan lapsen orastavaan morfosyntaksiin esi- ja varhaismorfologian näkökulmasta. Yksityiskohtia myöten tyhjentävää kuvausta tästä aiheesta tuskin on mahdollista vielä tehdä, sillä yksilöiden väliset erot ovat huomattavia paitsi erilaisten oppimisstrategioiden takia myös siksi, että ne lapsen saamat puhekieliset virikkeet, joiden varaan hänen kielensä rakentuu, ovat hyvin erilaisia jo puhekielen alueellisen vaihtelun takia. Siksi olisi syytä pyrkiä käsittelemään systemaattisesti puhekielen alueellisen vaihtelun heijastumista lapsenkieleen, mutta tämä vaatisi huomattavasti monipuolista lisäaineistoa.

Esimorfologinen vaihe on pikemminkin suunta kuin tila: lapsi ei ehdi vakiinnuttaa kiinteää järjestelmää, vaan hän ottaa käyttöönsä jatkuvasti uusia keinoja ympärillä kuulemastaan puheesta onnistuakseen yhä paremmin tekemään itseään ymmärretyksi. Typologiselta kannalta on kiinnostavaa, että suomenkielisten lasten esimorfologisessa vaiheessa tavataan runsaasti vartalon loppuvokaalin pidentymää, jolla on ikonista ilmaisuvoimaa ja joka myöhemmin jäsentyy useaksi eri suffiksiksi. Morfofonologiset vaihtelut ovat suomessa tärkeitä, niillä on aikuiskielessäkin semioottista merkitystä (Anttila 1974), mutta lapsenkielessä ne ovat yksinäänkin ilmaisuvoimaisia ja voivat osoittaa esimerkiksi diffuusia obliikvisijaa.

Pitkä loppuvokaali on tärkeä esimerkki esimorfologisesta keinosta, sillä se muodostaa lyhyen vokaalin kanssa usein hyvin ikonisen opposition. On kuitenkin varottava eksymästä naiiviin ikonismiin, joka pitää ikonisuuseriaa ainoana viisastenkivenä, sillä vaikka ikonisuus onkin lapsenkielen esimorfologisessa vaiheessa hallitsevampi periaate kuin aikuisen kielessä, suinkaan kaikkia esimorfologisista ilmiöistä ei voi selittää pelkän ikonisuuden avulla. Pitkä loppuvokaali on luonteeltaan eräänlainen esisuffiksi: lyhyen vokaaliin kontrastoituva vartalon pitkä loppuvokaali osoittaa lapsen heräävää pyrkimystä kohti suffiksien käyttöä.

Suffiksittomia vartalonvaihteluita esiintyy myös varhain: lapsi omaksuu aikuiskielestä tiettyjä muotoja suffiksittomiksi tyypistyneinä. Varsinkin oman tavunsa muodostavat suffiksit ovat alttiita karsiutumaan muiden sananloppuisten ainesten tapaan, mutta lapsi onnistuu usein vartalonvaihteluiden varassa havaitsemaan kuulemistaan sananmuodoista sellaisia eroja kuin taivuttamattoman perusmuodon ja diffuusin obliikvimuodon välinen ero, ja hän voi siten itsekin ilmaista obliikvisijaa pelkän astevaihtelun tai vartalon loppuvokaalin laadunvaihtelun avulla.

Olen tässä artikkelissa käsitellyt varsin labiilia ja diffuusia ilmiötä, lapsen morfosyntaksin aivan ensimmäisiä vaiheita. Esittämäni hypoteesit ikonisuuden osuudesta lapsen

▷

esimorfologiassa ja aspektin osuudesta lapsen ensimmäisten verbinmuotojen käytössä saattavat tässä muodossaan olla liian voimakkaita. Silti tahdon esittää ne asiasta kiinnostuneiden arvioitaviksi. Selvintä ikonisuutta tulkitsen esiintyvän lyhyen ja pitkän loppuvokaalin oppositiossa, kun taas vartalonvaihteluihin perustuva ikonisuus on jo varsin heikkoa ja metaforista keskeisten kieliopillisten erojen osoittamista: kielenoppimisen edessä ikonisuus vähenee ja yhteys aikuiskielen konventioihin voimistuu.

Pidän esi- ja varhaismorfologian tutkimusta lupaavana mahdollisuutena löytää sellainen näkökulma lapsen kielenoppimisen alkuvaiheisiin, joka tekisi totuttua paremmin oikeutta lapsen omille pyrkimyksille eikä ottaisi liian jäykästi lähtökohdakseen aikuiskielen valmista järjestelmää. Toivoisin muiden kielentutkijoiden ottavan kantaa esittämiini ajatuksiin suomen kielen esi- ja varhaismorfologiasta, jotka — analogisesti lapsen jatkuvasti uusiutuvan kielen kanssa — eivät ole ehtineet lopulliseen tilaan asti vaan suuntaavat kohti tulevaa.

LÄHTEET

- ANTINUCCI, F. – MILLER, R. 1976: How children talk about what happened. – *Journal of Child Language* 3 s. 167–189.
- ANTTILA, RAIMO 1974: Allomorfiin semiotiikkaa. – *Virittäjä* 78 s. 331–338.
- BLOOM, L. – LIFTER, K. – HAFITZ, J. 1980: Semantics of verbs and the development of verb inflection in child language. – *Language* 56 s. 386–412.
- BLOOM, L. – HARNER, L. 1989: On the developmental contour of child language: A reply to Smith & Weist. – *Journal of Child Language* 16 s. 207–216.
- CARTER, A. L. 1979: Prespeech meaning relations: an outline of one infant's sensorimotor morpheme development. – P. Fletcher & M. Garman (toim.), *Language acquisition. Studies in first language development*. Cambridge University Press, Cambridge.
- DRESSLER, W. U. – KARP, ANNEMARIE 1995: The theoretical relevance of pre- and protomorphology in language acquisition. – *Yearbook of Morphology* 1994 s. 99–122. Kluwer, Dordrecht.
- DRESSLER, W. U. – KILANI-SCHOCH, MARIANNE 1996: Pre- and protomorphology: the demarcation problem. Paper given at the seventh international morphology meeting in Vienna 15.2.1996.
- FERGUSON, C. A. 1976: Learning to pronounce: the earliest stages of phonological development in the child. – F. Minifie & L. L. Lloyd (toim.), *Communicative and cognitive abilities — early behavioral assesment*. University Park Press, Baltimore.
- GAGARINA, NATALIA V. 1996a: Functioning of the imperfective in the speech of Russian children up to three. Paper given at the seventh international morphology meeting in Vienna 15.2.1996.
- 1996b: Aspektualnaja semantika i funktsionirovanije vidov russkovo glagola v detskoj retši. *Painamaton kandidaatinväitöskirja*. Venäjän valtiollinen pedagogi- nen yliopisto, Pietari.
- GILLIS, STEVEN 1996: Pre- and protomorphology: the case of Dutch diminutives. Paper given at the seventh international morphology meeting in Vienna 15.2.1996.

- KARJALAINEN, MERJA 1997: Havaintoja Rikun kielenkehityksen varhaisvaiheista. Lapsenkielen praktikumin lopputyö. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- KAUPPINEN, ANNELI 1981: Varhaiskieli ja yksisanavaihe. – *Psykolingvistisiä kirjoituksia II* s. 15–27. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen (AFinLA) julkaisuja 31.
- LAALO, KLAUS 1994: Kaksitavuvaihe lapsen kielen kehityksessä. – *Virittäjä* 98 s. 430–448.
- PITKÄNEN, KATARIINA 1997: Mikon varhaiskielen piirteitä. Lapsenkielen praktikumin lopputyö. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- SAASTAMOINEN, ANNA 1997: Kieliopin ja sanaston muodostuminen. Lapsenkielen praktikumin lopputyö. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Suomalaiskielten omaksumista tutkimassa. Toimittanut Kirsti Toivainen. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 53. Turku 1996.
- TOIVAINEN, JORMA 1980: Inflectional affixes used by Finnish-speaking children aged 1–3 years. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia* 359. SKS, Helsinki.
- 1996a: Suomen kielen omaksuminen ja kielioppi. – *Suomalaiskielten omaksumista tutkimassa* s. 46–53.
- 1996b: Lapsen kielenopettelun lingvistiset lähtökohdat. – *Suomalaiskielten omaksumista tutkimassa* s. 57–68.
- VAN VALIN, ROBERT D. 1991: Functionalist linguistic theory and language acquisition. – *First language* 11 s. 7–35.
- WEIST, R. 1986: Tense and aspect. – P. Fletcher & M. Garman (toim.), *Language acquisition* s. 356–374. Cambridge University Press, Cambridge.
- VOYEKOVA, MARIA 1996: Pre- and protomorphological stages and part-of-speech distinctions in Russian (Acquisition of adjectives and agreement). Paper given at the seventh international morphology meeting in Vienna 15.2.1996.
- 1997: Early extragrammatical operations in the speech of a Russian child. – Wolfgang U. Dressler (toim.), *Studies in pre- and protomorphology*. Austrian Academy of Sciences, Vienna.

INTRODUCTION TO PRE- AND PROTOMORPHOLOGY IN FINNISH CHILD LANGUAGE

True inflection is not yet evident at the premorphological stage of child language: the child has not had time to construct grammar, but has adopted word-forms from adult language in their entirety, as unanalysed wholes. Iconicity and extragrammatical linguistic creativity are characteristic of the premorphological stage: the child uses, for example, a lot of onomatopoeic expressions. Nevertheless, at the premorphological stage the child is already using different methods (e.g. reduplication) in speech with which

▷

s/he practises true inflection. In Finnish children's speech, an important premorphological method is the alternation between short and long final vowels.

The first short final vowel (V) and long final vowel (VV) forms for a Finnish child are in a very iconic distribution: a short vowel expresses distinctness, in the case of a verb the completion of the action, and in the case of a nominal the countability of the referent; a long vowel, on the other hand, expresses either the continuity of the action or the divisibility of the nominal's referent. Of the first forms of nominal, the VV form of the partitive is used to express mass nouns, and the V form of the nominative to express countable entities. Of the first forms of verb, 2nd person singular imperatives are generally connected with distinct accomplishment (e.g. *anna* 'give', *ota* 'take'), and 3rd person singular indicatives with a continuous process (e.g. *nukkuu* 'is sleeping', *hyppii* 'is jumping'); most of a child's first indicatives could, in fact, be translated into English by the construction 'is doing'. This linking of mood with aspect fits well with an extension of the 'Aspect before tense' hypothesis proposed by van Valin (1991), namely that a child learns to use first aspect, then mood, and only after these, tense.

Other early morphological methods adopted by Finnish children are reduplication, suffixless consonant gradation and alternations in the final vowel of stems.

Reduplication is a child's very early method of first acquainting him/herself with the principles of inflection in a suffixal language. According to Maria Voeykova, reduplication enables a child to get used to the fact that word-forms consist of several parts, and so a foundation is developed for analysing word-forms into units made up of a stem and an ending. From this point of view, it can be considered indicative that many Finnish children's first word-forms include *tätä* ('this'+PARTITIVE), which is on the one hand purely reduplicative and on the other, is divided transparently into stem and suffix.

Suffixless consonant gradation demonstrates that a child is able to observe the alternation present in stem allomorphs and thus to make an approximate two-way distinction between the basic form of a nominal and the diffuse oblique form. It appears that utilisation of this method of inflection begins with the need to distinguish between the nominative form of the subject and the n-accusative form of the object, but the faltering pronunciation of the final -n means that stem alternation becomes a more salient method of inflection than a suffix with its changing forms. For a certain period the child might then use stem alternation also in place of other, longer case endings. The child therefore already succeeds in selecting an adequate stem allomorph before s/he learns to use most suffixes.

Of the alternations in the final vowel of the stem, the most important is the alternation of -i in the nominative with -e- in the oblique stem, for example *tommi* : *tomme* 'sormi : sorme-' ('finger'). At the stage when a

child has still not learnt to use most suffixes, s/he also uses this type of stem alternation for expressing oppositions that need to be formed.

The child progresses from premorphology to protomorphology when s/he starts to use inflection productively: the child starts to build his/her own system based on the system of adult language. Typical of this emerging inflectional system are the child's own provisional analogical formations, but these simplifications of the inflectional system remain a temporary impasse. An example of analogical formation at the protomorphology stage is that the child may also extend the -V : -VV alternation typical of the opposition of imperative and indicative forms (e.g. *ota* : *ottaa* ['take'], *vedä* : *vetää* ['pull'], *koeta* : *koettaa* ['try']) to contracted verbs (short vowel for imperative: *leikkaa* ['cut'] → *leika*) and to single syllables (final vowel extension in indicative: *juo* ['drink'] → *juoo*).

In comparing a child's premorphology with adult language, the starting point must be the spoken language of adults, which includes a lot of variants that differ from standard forms of language. There is, therefore, good reason to take notice of the variation in spoken language, too. On the other hand, from an early stage the child is already hearing the full forms of the written language when stories are read to him/her, and so there are many models for the variation in forms in a child's language. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Maistraatinkatu 5 A 19, 00240 Helsinki

Sähköposti: *Klaus.Laalo@Helsinki.Fi*